
Г л а с н и к
Етнографског института
Српске академије наука и уметности

LIV

Београд 2006

Г
Е
И

UDC 39(05)

ISSN 0350-0861

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY

BULLETIN
OF THE INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY
LIV

Editor in chief:

Dragana Radojičić

Editorial board:

Gojko Subotić, Radost Ivanova, Marina Martinova, Natalija Puškareva,
Elena Uzeneva, Milica Bakić-Hayden, Elephterios Alexakis, Peter Slavkovsky,
Sofija Miloradović, Bojan Žikić, Jelena Čvorović,
Mladena Prelić, Ljiljana Gavrilović

Secretary:

Marija Đokić

Accepted for publication by the reference of associate
member of SASA Vojislav Stanovčić
at the VII session, Department of Social Sciences SASA,
September 12th 2006

BELGRADE 2006

УДК 39(05)

ISSN 0350-0861

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

ГЛАСНИК

ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА

LIV

Главни и одговорни уредник:

Драгана Радојичић

Уређивачки одбор:

Гојко Суботић, Радост Иванова, Марина Мартинова, Наталија Пушкарева,
Елена Узенева, Милица Бакић-Хајдин Елефтериос Алексакис,
Петер Славковски, Софија Милорадовић, Бојан Жикић,
Јелена Чворовић, Младена Прелић, Љиљана Гавриловић

Секретар уредништва:

Марија Ђокић

Примљено на VII седници Одељења друштвених наука САНУ
одржаној 12. септембра 2006. године, на основу реферата
дописног члана САНУ Војислава Становчића

БЕОГРАД 2006

Издавач:
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михаилова 35/III, Београд, тел. 011-2636-804
eisanu@sanu.ac.yu
www.etno-institut.co.yu

Рецензент:
дописни члан САНУ Војислав Становчић

Лектор:
Софија Милорадовић

Превод на енглески:
Јелена Чворовић

Коректор:
Марија Ђокић

Штампа:
Академска издања
Београд

Тираж:
500 примерака

Штампање публикације финансирано је из средстава
Министарства науке и заштите животне средине Републике Србије

Део радова у овом Гласнику резултат је рада на пројектима:
Србија између традиционализма и модернизације – етнолошка и антрополошка проучавања културних процеса (бр. 147020), *Антрополошко испитивање комуникације у савременој Србији* (бр. 147021) и *Етницитет: Савремени процеси у Србији, суседним земљама и дијаспори* (бр. 147023), које је у целини финансирало МНЗЖС РС.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

39(05)

Гласник Етнографског института = Bulletin of the Institute of Ethnography / главни и одговорни уредник Драгана Радојичић. – Књ. 1, бр 1/2 (1952) – Београд : Етнографски институт САНУ (Кнез Михаилова 35/III), 1952 – (Београд : Академска издања). – 24 cm

Годишње

ISSN 0350-0861 = Гласник Етнографског института

COBISS.SR-ID 15882242

Садржај Summary

Оригинални научни радови

<i>Eleftherios Alexakis</i> , Benefaction and Benevolence: The Concept of the Pure Gift and Realization of the Community in Greece. An Anthropological Approach	9
<i>Елефтериос Алексакис</i> , Добротинство и добротворност: концепт поклона и реализација заједнице у Грчкој. Антрополошки приступ	23
<i>Kalliopi Panopoulou</i> , “Those Were the Difficult Years...” Oral Accounts of Vlachophones from their Captivity in Požarevac, Serbia	25
<i>Калиопи Панопулу</i> , „То су биле тешке године...” Усмена сведочења Влаха о затвореништву у Пожаревцу, у Србији	37
<i>Гордана Благојевић</i> , Колонија Срба у Солуну – лична имена и етничко обележје према матичним књигама (1896-1945)	39
<i>Gordana Blagojević</i> , Serbian Colony in Thessalonica – Personal Names and Ethnic Markers in Registers (1896-1945)	45
<i>Стана Ристић</i> , Стереотипи о Грцима у српском језику	47
<i>Stana Ristić</i> , Stereotypes Concerning Greeks in Serbian Language	55
<i>Ивана Коњик</i> , Представе о Грцима у Вуковом корпусу епских песама	57
<i>Ivana Konjik</i> , Traditional Perception of Greeks in Serbian Oral Tradition	67
<i>Мирослава Малешевић</i> , Хришћански идентитет секуларне Европе	69
<i>Miroslava Malešević</i> , Christian Identity of Secular Europe	86
<i>Љиљана Гавриловић</i> , „Да Винчијев код“ – пробни камен припадности	87
<i>Ljiljana Gavrilović</i> , “Da Vinci Code” – a Trial Step-Stone of Belonging to ...	100
<i>Иван Ђорђевић</i> , Употреба традицијских мотива у домаћој фантастичној књижевности	101
<i>Ivan Đorđević</i> , Use of Traditional Motives in Serbian Science-Fiction Literature	111
<i>Тијана Цвјетићанин</i> , Електронски фолклор тинејџера: SMS поруке	113
<i>Tijana Cvjetičanin</i> , Electronic Folklore Among Teenagers: SMS Messages	125

<i>Иван Ковачевић</i> , Киоск – критички оглед из урбане/политичке антропологије	127
<i>Ivan Kovačević</i> , Kiosk – a Critical Examination in Urban/Political Anthropology	143
<i>Марко Стојановић</i> , Значење и функција митских топоса „новокомпоноване културе“: компаративна анализа медијских биографија Мирослава Илића и Жељка Јоксимовића	145
<i>Marko Stojanović</i> , Meanings and Function of Mythical Places in “New Culture”: a Comparative Analysis of Biographies of Miroslav Ilić and Željko Joksimović	159
<i>Милош Миленковић</i> , „Идеални етнограф“	161
<i>Miloš Milenković</i> , “The Ideal Ethnographer”	172
<i>Јелена Чворовић</i> , Магија без магичног: нови приступ	173
<i>Jelena Čvorović</i> , A New Approach to Magic	187
<i>Војан Џикић</i> , Managing HIV/HCV-related Risk at Private Places Among Belgrade Injecting Drug Users	189
<i>Бојан Жикић</i> , Управљање ризиком од ХИВ и ХЦВ у оквиру приватног стамбеног простора међу београдским интравенским корисницима дроге	198
<i>Слађана Барош</i> , Кондом као симбол професионалности код особа које се баве сексуалним радом у Београду	201
<i>Sladana Baroš</i> , Condom as a Professional Symbol Among the Persons Engaged in Sex Work in Belgrade	217
<i>Зорица Дивац</i> , Породичне и брачне (не)прилике у Србији (19. век)	219
<i>Zorica Divac</i> , Family and Marital Affairs in 19 th Century Serbia	232
<i>Драгана Стјепановић-Захарјејевски</i> , Друштвени положај сеоских жена у фокусу једног развојног пројекта	233
<i>Dragana Stjepanovic-Zaharijevska</i> , Social Status of Rural Women in the Focus of a Developmental Project	242
<i>Миљина Ивановић-Баришић</i> , Одевање и мода	245
<i>Milina Ivanović-Barišić</i> , Dress and Fashion	257
<i>Драгана Радојичић</i> , Ношња из Врчина	259
<i>Dragana Radojičić</i> , Costume Style from Vrčin	270
<i>Ивица Тодоровић</i> , Хришћанска и претхришћанска димензија ритуала литијског опхода	271

<i>Ivica Todorović</i> , Christian and Pre-Christian Dimension of Ritual Procession	287
<i>Александра Павићевић</i> , „Друштво <i>Огањ</i> за спаљивање мртваца у Београду“: развој, идеје и симболи	289
<i>Aleksandra Pavićević</i> , “ <i>Oganj</i> : Association of Cremation in Belgrade” - Development, Ideas and Symbols	303
<i>Marina Simić</i> , Displaying Nationality as Traditional Culture in the Belgrade Ethnographic Museum: Exploration of a Museum Modernity Practice	305
<i>Марина Симић</i> , Националност као традиционална култура у Етнографском Музеју у Београду: истраживање музејске модерностичке праксе	318
<i>Александар Крел</i> , Промене стратегије етничког идентитета Немаца у Суботици у другој половини 20. века	319
<i>Aleksandar Krel</i> , The Change in Ethnic Identity Strategy of Germans in Subotica in the Second Half of the 20 th Century	332
<i>Мирјана Павловић</i> , Божићни обичаји Срба у Темишвару	333
<i>Mirjana Pavlović</i> , Christmas Customs Among Serbs in Timisoara	344
<i>Ласта Ђанковић</i> , Јован Мишковић – заборављени етнограф и географ	345
<i>Lasta Đarović</i> , Jovan Mišković: A Forgotten Ethnographer and Geographer	360

Прегледни чланци

<i>Lada Stevanović</i> , Greek Theatre in the Context of Cult and Culture – Different Theoretical Approaches	361
<i>Лада Стевановић</i> , Грчко позориште у контексту култа и културе – различити теоријски приступи	374
<i>Јана Баћевић</i> , Антропологија, туризам и транзиција: концепције о развоју туризма у Књажевцу	377
<i>Jana Baćević</i> , Anthropology, Tourism and Transition: Concepts of Tourism Development in Knjaževac	388
<i>Срђан Радовић</i> , Релативизам и антропологија	389
<i>Srđan Radović</i> , Relativism and Anthropology	402
<i>Ана Продановић</i> , Пријем структурализма на примеру проучавања обреда прелазу у етнологији и антропологији Србије	403
<i>Ana Prodanović</i> , Reception of Structuralism Exemplified by Research on Rite-de-Passage in Serbian Ethnology and Anthropology	413

<i>Ивана Грубишић</i> , Етноботаника – нова дисциплина	415
<i>Ivana Grubišić</i> , Ethnobotany – a New Discipline	430

Грађа

<i>Марија Црнић Пејовић</i> , Архивска грађа – примарни извори	433
<i>Биљана Миленковић Вуковић</i> и <i>Ласта Ђаповић</i> , Етнографска грађа у делу Јована Мишковића	445

Прикази

<i>Гордана Благојевић</i> , Политика и сећање на Балкану – грчко виђење Црне Горе (19. век – први светски рат)	475
<i>Марија Црнић Пејовић</i> , Зборник радова из науке, културе и умјетности БОКА 25	476
<i>Милина Ивановић-Баришић</i> , Бранко Ђупурдија, Породица колониста у Бајмоку 1945-1948	482

Драгана Радојичић

Етнографски институт САНУ, Београд
dragana.radojicic@sanu.ac.yu

Ношња из Врчина*

Предмет нашег интересовања у овом раду је Врчин – насеље, органски везано за град Београд, сада приградско насеље Београда, на раскрсници путева севера и југа, које је у другој половини двадесетог века доживело велике промене. Врчин и његово претварање из руралне средине у приградско насеље, те одраз протеклих трансформација на свакодневни живот становника, видно су се одразили и на одевну слику. Овом раду просторно није припадало захтевно и комплексно проучавање одевања једне средине – свих полних, старосних и друштвених структура унутар једне патријархалне заједнице – поготово током два протекла века. Зато смо путем прикупљених података одредили само време трајања појединих одевних предмета, а назначили смо и процес трансформације и функције које су поједини одевни предмети имали док су још били у употреби. И овај рад потврђује раније констатације – да нигде није било шаренила народних ношњи као у околини Београда. У раду је установљено да је процес напуштања традиционалне ношње почео много пре седамдестих година 20. века, да би, што се и из примера са терена види (Врчин), по свему судећи током ових година доживео своју завршну фазу. Поготово су становници приградских насеља веома рано подржавали градски стил одевања, у почетку само у понеким елементима а данас у целости.

Кључне речи: приградско насеље, трансформација, ношња, одевање

Безброј пута је речено/написано: да би се разумела садашњост, потребно је осврнути се на прошлост. Промене треба посматрати у процесу историјско – друштвеног развитка. Чиниоци који условљавају промене веома су бројни. То су – пре свега – миграције, посебно када у њима учествују различите етничке групе. Техничко – технолошки развој доводи до промена у начину привређивања и економског напретка, што је замајач и основа многих

* Текст је резултат рада на пројекту: *Србија између традиционализма и модернизације – етнолошко и антрополошко проучавање културних процеса (147020)* који у целини финансира Министарство за науку и заштиту животне средине Републике Србије.

промена. Образовни процес је, такође, незаобилазан фактор промена. За рурална насеља, битан утицај на промене у начину живота, има близина урбаног центра, његова величина, значај за ужу/ширу околину, као и унутрашњи развој и промене које се дешавају у самом урбаном насељу. Унутрашњим променама унутар урбаног насеља настају све веће потребе за радном снагом коју, пре свега, попуњава околно становништво, било да само долази на посао и даље живећи на селу, или да се стално настањује у граду. Један од фактора утицаја урбаног на рурално насеље јесте и удаљеност једнога од другога. Са брзином ширења града, приградска села – назив указује на њихов положај и близину у односу на град – по својим одликама постају приградска насеља, у зависности од динамике развоја самог града. „Приградско село није ни село ни град ни село-варошица, али од свих има понешто.“¹ У овом односу се на релацији град-село јавља низ функционалних веза и међузависних односа, јер су то две различито организоване, а и производно различито оријентисане средине.

Београд је у последња два века ушао у процес интензивне територијалне експанзије, што је у вези са интензивирањем његових функција и порастом броја становника, нарочито из његове околине. Нека приградска села су, током тог периода, убрзано постајала део града, захваљујући подизању нових насеља (Жарково и Миријево). Садашња београдска општина Палилула постала је тек крајем 19. века приградско село, да би почетком 20. века – у урбанистичком смислу – ушла у састав Београда, али су се куће и зграде сеоског типа задржале деценијама. Ипак су између Београда и Палилуле постојале чврсте везе, што се види из акварела Николе Арсенивића – *Жена из Палилуле*², насталог крајем 19. века (1886. године), дакле у времену када је Палилула функционисала још увек као село, на коме је забележена жена одевена у типичан српски грађански костим.³

Једно од таквих села, органски везаних за град Београд, јесте и Врчин, сада приградско насеље Београда, на раскрсници путева севера и југа, које је у другој половини двадесетог века доживело велике промене. У склопу праћења процеса мењања Врчина и његовог претварања из руралне средине у приградско насеље, посматрани су индустријско-миграциони процеси, њихов одраз на свакодневи живот становника Врчина, укључујући и одевање.

Убрзана урбанизација из периода социјалистичке изградње, напуштање руралне средине и притисак на територију града имали су за последицу „и ширење“ територије и срастање најближих села са градом, уз погодност све развијенијих саобраћајних веза. Услови становања и начина стицања стамбеног простора у граду, уз веома распрострањену одбојност дојучерашњих становника села да станују „под кирију“ и по нормама које

¹ Милисав В. Лутовац, *Приградска села*, Етнолошки преглед 13, Београд 1975, 133.

² Етнографски музеј, ил. инв. бр. 998.

³ Љ. Гавриловић, *Балкански костими Николе Арсенивића*, Посебна издања Етнографског института САНУ 52, Београд 2004, 136.

град захтева, задржали су многе становнике Врчина да, због јефтине градње и могућности допунске зараде (бављење пољопривредом и сточарством), подижу куће на својој земљи, али по узору на град. Занимљиво је проучити до које се мере удаљеност/близина града рефлектује на процес досељавања/исељавања и промене у економском и културном понашању становника Врчина. Уочљива је општа тенденција преласка из руралног у урбано, а – у складу са свеопштим убрзаним променама у последњим деценијама – индивидуални доживљај времена и биоритам појединца усклађивао се са савременим пулсом Београда, у који се Врчин постепено утапа.

На промену биоритма у последњим деценијама двадесетог века утицало је побољшање материјалног стандарда и све израженија тежња ка удобности породичног живота. Створена је „нова“ породица, која више није изложена непосредном притиску и традиционалној принуди од стране спољашњих ауторитета, онако како су њени чланови некада били изложени моћи носиоца ауторитета у породици. Савремени утицаји односе се на анонимне ауторитете: тржиште, политичку пропаганду и утицаје средстава масовне комуникације, који имају непосредан одраз на нови ритам престижно-потрошачке психологије, што се одражава и у начину одевања.

Овом темом бавили смо се у склопу истраживања Врчина као приградског насеља у процесу трансформације, а у оквиру рада на пројекту Етнографског института САНУ.

* * *

Жене широм света, током последњих неколико сезона, спремно носе одећу инспирисану бакином шкрињом, фолклором разних народа или утицајем прошлих деценија (педесетих и шездесетих). Током ове зиме, у изложима скупих светских бутика појавила се одећа инспирисана препознатљивим фолклорним елементима из појединих балканских земаља (вез на кошуљама инспирисан је везеним кошуљама свих руралних области Балкана, а сукње су са репликама етно шара). Модна машинерија савременог света има своје захтеве и можда ће одећа ношена у Србији током 19. века бити инспирација савремених креација. Визионарски су, можда, и српске власти настојале да у другој половини 19. века делују одређеним прописима на очување народних ношњи сеоског становништва, „а тиме и спољашњих ознака националног идентитета, барем код сеоског становништва. Поред очувања народности, брига о 'народном благу' имала је и своје економске разлоге: циљ је био да се заштити домаћа привреда пред све опаснијом иностраном конкуренцијом и обезбеди зарада бројном становништву, првенствено женског пола. Због губљења ношњи, све мање су се гајиле текстилне биљке, назадовала је технологија прераде вуне, конопље, лана и свиле, као и народна радиност уопште, што је, с друге стране, условљавало

одливање знатног дела националног дохотка на увоз модерних одевних предмета, што се у Србији сматрало посебно забрињавајућом појавом.⁴ У Закону о пословном реду Народне скупштине, који је важио у 19. веку, наводи се: „При отварању и затварању скупштинских седница, као и у другим свечаним приликама... народни посланици долазе у једнообразном свечаном народном оделу од домаће производње осим оних који по свом чину и звању носе законом прописано одело.“⁵

Проучити одевање једне средине – свих полних, старосних и друштвених структура унутар једне патријархалне заједнице, поготово током два протекла века, захтевно је и комплексно, а просторно и не припада овом раду. Зато смо се ограничили на неколико извора, да бисмо колико-толико одсликали традиционални костим и његову трансформацију у Врчину. Наша разматрања обухватила су период од 19. до првих година 21. века. Користили смо расположиву литературу, фотографије из породичних албума и исказе испитаника на терену. Путем прикупљених података одредили смо време трајања појединих одевних предмета, а назначили смо и процес трансформације и функције које су поједини одевни предмети имали док су још били у употреби.

Реконструкција костима из 19. века, не само за Врчин, могућа је на основу различите врсте грађе. „Из друге половине 19. века постоји велики број ликовних извора, пре свега портрета и фотографија, који, уз сва ограничења која има та врста грађе, пружају могућност да се, у комбинацији са материјалом сачуваним у музејским збиркама, бар делимично реконструишу значења унутар система одевања широм Балканског полуострва. То се односи пре свега на одевање виших социо-економских staleжа, као и на одећу која се носи у формализованим и ритуализованим моментима: свечану, празничну, обредну. Музејски материјал из истог периода има слично ограничење. Одевни предмети прикупљани су према естетском критеријуму, а најстарији примерци су, по правилу, припадали свечаној или ритуалној одећи, јер се она релативно ретко носила, придаван јој је већи значај, па се чешће и лакше сачувала. Поред тога, ти сачувани музејски примерци углавном потичу из времена када је традиционални костим почео да се губи из свакодневног живота, све више замењиван одећом нових форми, од нових, фабричких материјала. То је период када долази до фиксирања форме костима, који се касније чувао и повремено, носио у сталном, непроменљивом облику, па је костим фиксиран најчешће управо у ритуалној форми. Наиме, делови одеће везани за ритуал најчешће су се наслеђивали, и мада су се носили ретко, преживели су у ритуалима и ретким свечаним приликама и после губљења ове одеће у свакодневном животу. Фиксирани модел одеће ношен је и касније у свечаним, односно обредним и

⁴ М. Прошић-Дворнић, *Покушаји реформе одевања у Србији током XIX и почетком XX века*, Градска култура на Балкану, Балканолошки институт САНУ, Посебна издања 36, Београд 1988, 192, 193.

⁵ Исто, 194-195.

ритуалним приликама, тако је стигао и у музејске збирке, а и у свести казивача на терену сачувао се као обавезни облик костима, па због тога подаци о одевању прикупљени испитивањем на терену током 20. века најчешће говоре управо о том, фиксираном облику костима.⁶

Митар Влаховић у раду *Женска ношња у околини Београда од средине 19. века до данас* истиче да „нигде у Србији није било толико шаренила народних ношњи као на вратима Београда, а сем тога – ту су се очувале дуже него ма у ком другом крају Србије.“⁷ Становништво насеља околине Београда различитог је порекла и донело је приликом досељавања своју народну ношњу, која се и сачувала у три различита типа: одећа београдског Подунавља, београдске Посавине и мокролушка. Женска ношња из Подунавља била је у употреби у следећим селима: Миријево, Сланце, Велико Село, Винча, Ритопек, Лештане, Болеч, пола Вишњице, Калуђерица, Заклопача и Врчин, односно – од Винче до Врчина и Београда.⁸

У женском костиму Београдског Подунавља истиче се „коњга“, тип покривала за главу равнотањирастог облика. Она је нижа и није округласта као „коњга“ из Посавине. Начин чешљања и намештање „коњге“, те забрађивање какво се може видети на илустративном материјалу из друге половине 19. века⁹, очували су се уз мале измене до половине 20. века, када је десетак старица још носило „коњге“. У поседу Етнографског музеја у Београду налази се и једна „коњга“ из Врчина,¹⁰ направљена од „луба“, „обода“ и „подбрадника“ – „кумоша“. Подунавска „коњга“ је због свог значења запамћена веома дуго и након што је нестала из свакодневног, па и свечаног костима, јер је у оквиру костима била основни носилац значења, као обележја биосоцијалног статуса и економске моћи у оквиру сеоске заједнице.¹¹ Наиме, „место појединца у оквиру патријархалног друштва, односно локалне заједнице, прецизно је дефинисано његовим статусом (пре свега у оквиру породице) који проистиче из полне и старосне групе којој припада. Како одећени статус подразумева одређени вид понашања и самог појединца и његове околине према њему, статуси захтевају јасна спољна обележја. Основни начин спољног означавања статуса представља одевање, с тим што у свакој локалној заједници постоје правила о начину коришћења одеће у означавању појединих статуса. За означавање се користе поједини одевни предмети (њихова свакодневна или повремена употреба, или, чак,

⁶ Љ. Гавриловић, *н. д.*, 155-156.

⁷ М. Влаховић, *Женска ношња у околини Београда од средине 19. века до данас*, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ XVI, Београд 1953, 51. У овом свом раду М. Влаховић је користио сачуване радове румунског сликара и литографа Сатмарија, који је у Београд долазио у неколико наврата, у периоду од 1849 до 1885. године, када је забележио више женских и мушких костима из околине Београда.

⁸ Исто, 51, 52.

⁹ Реч је о акварелима Арсеновића и Сатмарија и фотографијама из тог периода.

¹⁰ Етнографски музеј у Београду, инв. бр. 11804.

¹¹ Љ. Гавриловић, *н. д.*, 106.

забрана ношења), начин чешљања, употреба одређених боја, карактеристична орнаментика и сл.¹² „Статусне категорије су увек јаче изражене у оквиру женске популације, што значи и да су истакнутије означене разликама у костиму, јер оне означавају и полну улогу, односно сексуалну доступност појединих категорија жена у оквиру локалне заједнице, проистеклу из јавно исказаног, мада не увек и реализованог, става традиционалне локалне заједнице да је женама ступање у сексуалне односе пре или ван брака забрањено. У оквиру мушке популације, па тако и одеће, разлике су мање, јер нема прецизног дефинисања полних улога у оквиру социјалних и генерацијских група мушкараца, односно, за њих не постоји јавна забрана ступања у сексуалне односе пре, ван или мимо брака.“¹³ Конђа је у костиму београдског Подунавља, па тако и у Врчину, била ознака статуса удате жене, дакле жене која је сексуално недоступна, а достигла је свој пуни социјални статус (невестинско оглавље носило се најчешће све до рођења првог детета).

Старије дугачке кошуље – „рубине“ биле су у Подунављу од „нежнијег и финијег платна“ него у Посавини. „Оплећак“ – кратка кошуља спада у новије кошуље. „Скути“ су састављени од четири клина и две поле ширине платна дужине до чланака. „Скути“ и „оплећак“ су посебни делови некадашње дугачке кошуље.

Јелек је од свилене или памучне разнобојне тканине, док је свечани јелек израђиван од финог сомота. Овај одевни предмет се изобичајио почетком XX века.

Саставни део ношње, све до Првог светског рата била је и „памуклија“ без рукава и са њима („ђуда“). Крајем 19. века, жене и девојке почеле су носити кожухе без рукава, који нису били украшени као у Посавини, а израђивали су их кожухари у Београду. Део ове ношње је и „сукња шарена“, ткана од вуне. На сукњи су заступљене црвена, зелена, жута и бела боја. Скути сукње су се качили за појас, а дужина сукње је била око 10cm изнад чланака. Спреда преко сукње припасивала се „прегача“. Носила се и „алена сукња“, изаткана од црвене вуне са разнобојним пругама. Овакве сукње почеле су већ почетком 20. века да се губе, посебно у насељима ближе Дунаву и Београду, а замениле су их сукње од куповне тканине. „Кецела“ је ткана од вуне, као ћилим, са белим шарама од памука.

Многе жене су још 1880-1890. године носиле – и лети и зими – предњу и задњу прегачу, а старије жененосиле су лети две прегаче. У зимском периоду жене су носиле сукњу која је превладавала до краја 19. века. Етнографски музеј у Београду поседује 11 прегача из околине Београда, од којих је девет из Врчина и суседних села. „Канице“ су ношене у свим насељима околине Београда, и то по два дужа или три краћа појаса – „канице“. Један се појас опасивао испод кошуље да би чувао „живот“

¹² Љ. Гавриловић и М. Менковић, *Одевање у функцији полног морала*, Расковник XVII, 63-66, Београд 1991, 104.

¹³ Љ. Гавриловић, *н. д.*, 48-49.

(стомак), а други и трећи – преко. Старији су били ткани од разнобојне вуне са шарама, а касније их замењују памучни.

Ношене су вунене чарапе, од вуне у бојама, са геометријским шарама, а дужина им је била до колена. Преко чарапа су се облачиле „назувице“ од разнобојне вуне.

Опанци су најпре били од пресне говеђе или свињске коже. Израђивали су се у домаћој радиности. Од осамдесетих година 19. века почели су да се носе „шумадијски“ опанци од упола штављене коже. Од друге деценије 20. века у употреби су опанци „капичари“, који су се израђивали од квалитетније „фабричке“ коже.¹⁴

М. Влаховић је сликовито описао изглед невесте, која је на глави имала „бурунцук“ – вео од платна (купован у граду), који су жене китиле и украшавале. На грудима су имале накит – „велике огрлице“. Старије су биле начињене од више редова сребрног крупног новца, пришивеног на кудељно платно, и покривале су груди невесте до паса. Код новијих огрлица, свака пара била је украшена сребрним филигранским радом, а биле су пришивене на гајтане. На рукама су носиле металне наруквице, а до краја 19. века многе су биле и од стакла. Прстење није било скупоцено, док се бурма појавила почетком 20. века. Млада је поседовала и „подалачене“ минђуше, дугачке 5-6 см. Од шездесетих година 19. века на појасу младе обавезно су се носиле „пафте“.¹⁵

Љ. Гавриловић се у монографији *Балкански костим Николе Арсенивића* бавила и тзв. грудном марамом. На основу Арсенивићевих акварела из околине Београда насталих у 19. веку, дошла је до закључка да „грудна марама у оквиру сеоског костима из околине Београда представља добар пример детаља, наизглед толико безначајног да се изгубио и из сећања већ после деведесетих година, који показује да сеоски костим, као и читава традиционална култура, није статичан и непроменљив, већ се, у сталној интеракцији са центрима економске и културне моћи мења у складу са општим социо-економским и културним токовима“.¹⁶ По свему судећи, основна и једина функција грудне мараме, и то на почетку њеног ношења у сеоском костиму, јесте функција изражавања економског статуса у оквиру сеоске заједнице. Касније ту функцију преузима и материјал од кога је израђивана одећа, као и поједини делови одеће набављани из града. Марама је представљала спону између града и села, будући да марама укрштена преко груди чини један од елемената српског грађанског костима, од самог почетка његовог обликовања – око треће деценије 19. века. Танка свилена марама, једнобојна или дезенирана, са ресама или без њих, прекрштала се на грудима

¹⁴ М. Влаховић, *н. д.*, 67.

¹⁵ Исто, 68-70.

¹⁶ Љ. Гавриловић, *н. д.*, 106.

и увлачила у отвор хаљине, покривајући грудни део танке кошуље.¹⁷ На Сатмаријевим акварелима (*Невеста са смиљевцем*, и на онима са београдске Велике пијаце) такође се појављује марама прекрштена преко груди, коју носе жене из читаве београдске околине, одевене у сва три типа одеће заступљене у околини Београда, док М. Влаховић, иако се у свом раду користио Сатмаријевим акварелима, тврди да се мараме прекрштене преко груди нису носиле у сеоској одећи околине Београда. На основу Арсеновићевих и Сатмаријевих акварела, анализирајући прилике у којима је ова марама ношена, Љ. Гавриловић закључује да је, по свему судећи, она била украсни предмет сеоског костима, да се носила само у свечаној варијанти, а да је током читавог периода ношења била у функцији изражавања повезаности села и града.¹⁸

Никола Арсеновић:
Девојка из Бањице

Никола Арсеновић:
Жена из Гроцке

Женска ношња почела је да се губи много раније у Посавини него у Подунављу. Тако је скоро до половине 20. века у Подунављу ношена велика „коњга“, док је у Посавини око 1880. године она замењена ниском, која је после Првог светског рата потпуно изобичајена.

Почетком друге половине 20. века истраживачи бележе да жене у Подунављу носе хаљине од куповног материјала – у ружичастој, зеленој,

¹⁷ Исто, 97.

¹⁸ Исто, 105.

плавој и жутој боји са јаким утицајем војвођанског кроја, док су старије жене поседовале понеки хаљетак домаће производње. У истраживаном периоду запажен је убрзани нестанак ношње, коју су замениле хаљине од најлон материјала из београдских продавница.¹⁹

Истраживања М. Влаховића датирају из средине 20. века, периода почетне идустијализације и социјалистичке изградње нашег друштва, што се непосредно одражавало и на приградска насеља. Спојеви градског и сеоског костима били су дуги низ година присутни како у градској, тако и у сеоској средини у целој Србији. Седамдесете године 20. века биле су дефинитивно преломне године друштвених/културних промена у Србији. Објављивани су појединачни радови о темама из материјалне, духовне и социјалне културе, са одређених локалитета по Србији. Теренска грађа која није систематизирана и обрађена чини несређен архивски материјал и обавезује. Важно би било макар објавити овај драгоцен труд истраживача у сировом стању, јер би и као такав – без научног апарата и анализе – био савршен показатељ свих оних ненамерно пропуштених појава, имајући у виду и чињеницу да за седамдесете године прошлог века постоје и други неопходни компаративни извори, као што су фоно и фото документација, филмски материјал, новински чланци итд.²⁰

Имајући у виду напред речено, дошли смо до закључка да су промене у свакодневном животу најочљивије у области материјалне културе – у одевању. Процес напуштања традиционалне ношње почео је много пре седамдесетих година 20. века, да би – по свему судећи – током ових година доспео у завршну фазу.²¹

У овом периоду се под празничним оделом подразумевало свакодневно одело, али новије и сачињено од бољих врста материјала, док је свакодневна ношња била од грубљих, зими од вунених и сукнених тканина, ношена од стране старијих и средовечних људи. У осталим случајевима, мушка и женска свакодневна ношња подразумевала је одећу индустријске производње, било да је израђивана од стране сеоских или градских кројача, или је била конфекцијске израде, а набављала се у граду. Становници села, а поготово они који су припадали приградским насељима, подржавали су градски стил одевања у целини – код деце, или у појединим деловима одеће – код остале популације. Поједини делови одеће прилагођавани су пословима (обрада земље и гајење стоке), укусу и начину ношења, тако да је долазило до необичних комбинација у погледу комбиновања боја, материјала и самих

¹⁹ Милица Илијин и Оливера Младеновић, *Народне игре у околини Београда*, Зборник радова Етнографског института САНУ књ. 4, Београд 1962, 166, 168.

²⁰ Аутор овог текста користио је сазнања из литературе објављиване крајем седамдесетих и почетком осамдестих година 20. века у издањима Етнографског института САНУ и Етнографског музеја у Београду, користећи се и ликовним изворима, породичним албумима, новинама („Базар“).

²¹ М. Јовановић, *Народна ношња*, Зборник радова Етнографског института САНУ, књ.10, Београд 1980, 111-116.

одевних предмета. Што се тиче тзв. *традиционалне народне ношње*, она се налазила сачувана, најчешће, само у неким својим деловима: код мушкараца као чакшире, гуњ од сукна, кожух, опанци код старијих мушкараца, а код жена као ткана вунена скуња, прегача, понегде јелек и вута и дуга кошуља. „Делове тог традиционалног одела (...) носе старије особе зими или празником, и то чешће мушкарци од жена (...). Приличан број жена држи делове традиционалне ношње у сандуцима али је не носи, већ је чува за укопа или за успомену малађима (...) а интиман разлог је да је сачувају као део прошлости и као своју рукотворину.“²² Накит који је био саставни део народне ношње остао је код имаоца сачуван само у фрагментима, и то само понеке минђуше или венчани прстен. Међутим, највише се одржало покривање главе, и то најчешће код старијих особа, које из куће нису излазиле без мараме или капе, у зависности од намене и краја²³, што указује на дуго очување табуа показивања женске косе.²⁴

У првој половини осамдесетих година 20. века, код сеоског становништва, а посебно код становништва приградских насеља која су у близини великих градских центара, као што је Врчин, одражава се шаренило у погледу комбинације одеће односно делова одеће (народна ношња и градска одећа – конфекција). Истражујући трансформацијске процесе приградског насеља Врчин на почетку 21. века, може се рећи да су делови ношње и накита само понегде сачувани код старијих особа, а да само старе жене покривају главу марамама. Без обзира на старосну и полну структуру, када је одевање у питању, нисмо уочили разлику у односу на савремено одевање. Посебно треба нагласити да млади људи и они средње доби прате сва модна збивања, те када је у питању одевање, не постоји граница између Београда и Врчина.

Више фактора утицало је на чињеницу да се у овој средини одевна слика убрзаније мењала. Пре свега, опште је место да су два светска рата утицала на то да многи делови ношње пропадну, а у каснијем периоду многи никада нису обнављани. Све више је понестајало природних материјала (домаћа вуна, сукно које се није ткало код куће, него се – док их је још било – набављало код мајстора ткача). Куповно одело било је јефтиније. Најпресудније је свакако било то што су се становници овог насеља у првим годинама након Другог светског рата, и касније, преоријентисали на рад изван својих кућа, те постали индустријски радници, радници у јавним службама у Београду, а поједини чланови домаћинства отишли су на рад у иностранство. Гастарбајтери су такође били носиоци убрзаног мењања одеће и уношења нових утицаја у свакодневни живот и понашање. Одевне предмете, купљене у новој „радној средини“ (Немачка, Аустрија итд.), доносили су са собом као

²² Исто, 113.

²³ Исто, 114.

²⁴ I. Čerموšnik, *Srednjovekovna kapa iz Bile kod Travnika*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Nova serija VV, Sarajevo 1952, 116; Ђ. Петровић, *Шкуфија – капица удатих жена на отоку Мљету*, Гласник Етнографског музеја 54-55, Београд 1991, 91.

део личне гардеробе, а понеке одевне предмете поклањали су својим најближима – укућанима и родбини.

Данас се сусрећемо са још једном новом формом радне одеће: плава радничка одела и понеки делови униформе бивше Југословенске народне армије стоје као споменици, окачени о ексере у шталама, или се налазе у оставама/подрумима, а служе за обављање кућних послова.²⁵

Посебно треба истаћи улогу жене у трансформацији одевања у Врчину. Жена се постепено ослобађала традиционалних норми живљења – изласком из куће, а како се број запослених жена повећавао тако се и ситуација мењала. Жена је постајала све самосталнија, што се огледало и у начину одевања које је било у складу са њеном новом улогом у породици, а рефлектовало се и на вођење домаћинства, уређење куће, васпитање деце, дошколовање и школовање нових генерација жена. Старије жене констатују да је за ношњу требало много труда и времена, а да је долазак одеће од најлона и „конфекције“ из града учинио лакшим обављање свакодневних послова, мада понеке испитанице истичу да је народ некада био много здравији, јер је – поред осталог – носио и „здравију“, одећу израђивану од природних материјала.

Расположива грађа и даљи рад на терену дали би квалитетнији одговор на комплексну проблематику коју одевање представља, макар посматрано само на једном примеру (Врчин од 19. века до данас). Кад је у питању прошлост, сасвим је разумљиво да расположивих података има највише о деловима женске одеће у вези са ношњом која означава статус удате жене. „То је статус који, у идеалном моделу традицијског друштва, најдуже траје и подразумева уобичајену полну и репродуктивну улогу жене. Како се та ношња појављује у највећем броју случајева, она је углавном дефинисана као 'традиционални костим'.“²⁶

Посматрајући модерног/савременог становника Врчина, видљиво је да је он „гоњен“ временом, преусмерио целовитост свога живљења ка градским/велеградским „правилима игре“. Уочљиве су различите групе које живе у убрзаној, осредњој или успореној каденци. Судар „празничне успорености“ и глобалног времена условљеног урбанизацијом, на основу наших запажања, огледа се кроз многе сегменте живота, па и кроз одећу.

Одевање је, пре свега, било одређено условима присутним у глобалном систему, тако да се у њему одражавају општа друштвена, економска, и историјска збивања, огледа се дух једног времена у коме је настајало и трајало, као и фазе кроз које је пролазило. Поједини одевни предмети или одећа у целини такође значе систем функција и знакова, преко којих се преносе поруке о многим аспектима живота групе којој припадају.

²⁵ Овај вид одеће радничке класе социјалистичког периода остао је необрађен у нашој етнолошкој литератури.

²⁶ Љ. Гавриловић и М. Менковић, *н. д.*, 108.

Посредством одеће може се сазнати и о моралним ставовима, естетским вредностима, владајућим нормама, националној и верској припадности. Она нам често даје слику о друштвеном статусу, добу старости, брачном стању, полу и занимању појединаца, као и о другим особинама посматране групе.

Dragana Radojičić

Costume Style from Vrčin

Key words: suburb, transformation, costume, dressing

Suburbs in general are very much affected by the distance from urban centers and its internal changes. Belgrade, for example, has, in the past two centuries, undergone major changes in forms of territorial expansion and population growth. Vrčin so became a suburb of Belgrade and an important crossroad. This paper analyses the changes which transformed Vrčin from rural settlement into suburb, using variables such as industry, migrations and accompanying influences to its daily life, including dress habits of the Vrčin population. A general tendency to transform from rural to urban is present, along with an effort to attain a bio-rhythm of the bigger city. The scope of this paper is limited to only a few sources, which, nevertheless, picture this general tendency. The process of abandoning a traditional dress has begun long before 1970's and has reached its final phase at present. The rural population gradually abandoned the traditional costume, and adopted urban way of dressing, most of the time mixing the two. It is evident that only elderly individuals have kept parts of the traditional dress and jewelry, while so called middle and young generations dress in the latest urban fashion style. This is especially evident in women's style of dress, brought about with a new role they entered during the years after WW II: employment outside home and the city's influences. In conclusion, dress mode in Vrčin was determined by general social, economic and historical events that took place.